
PISMA PETRA PLAMENCA UREDNIKU „NOVE EVROPE“ MILANU ĆURČINU

Željko Karaula

Based on the correspondence kept at the National and University Library in Zagreb, letters of former Montenegrin Minister of Foreign Affairs Petar Plamenac to Milan Ćurčin, owner and editor of New Europe, as well as some literature and periodicals from that period, the author tried to explain some of the circumstances of the capitulation of Montenegro in the First World War, the way it was perceived by the defeated Montenegrin side, including its immediate witness Petar Plamenac. In his letters and articles, Plamenac testifies and interprets that the Serbian military and political forces contributed to the shameful defeat of Montenegro in the First World War for the purpose of achieving their imperial ambitions toward Montenegro and the Petrović-Njegoš dynasty.

U zagrebačkoj Nacionalnoj i Sveučilišnoj knjižnici čuva se 38 pisama koje je bivši crnogorski ministar vanjskih poslova Petar Plamenac (travanj 1913. – kolovoz 1915) uputio u razdoblju od 1924. do 1937. godine Milanu Ćurčinu¹ glavnom uredniku i

¹ Milan, Ćurčin, (Pančevo, 14. XI. 1880. – Zagreb, 20. I. 1960), jugoslavenski i srpski književnik. Studij germanistike i slavistike završio s doktoratom (1905) u Beču. Do 1914. bio profesor na Beogradskom univerzitetu. Za

vlasniku uglednog i utjecajnog zagrebačkog časopisa „Nova Evropa“.² Ovdje se u prilogu donose njih 11 koja imaju uglavnom političku pozadinu, dok su ostala pisama uglavnom privatne naravi.

Oko intelektualnog i utjecajnog časopisa „Nova Evropa“ pokrenutog 1920. godine uglavnom su se okupljali javni i kulturni djelatnici integralno-jugoslavenske orijentacije mahom stranački neopredijeljeni, ali politički angažirani. U zagrebačkom proevropskom časopisu postojala je težnja da se sagledaju brojni i različiti problemi jugoslavenske monarhističko-unitarne države, opće zaostalosti i zapuštenosti i teškog socijalnog položaja njenog stanovništva između dva svjetska rata. U odnosu na drugu kulturnu periodiku toga vremena „Nova Evropa“ je, osim kontinuiteta u izlaženju, imala i visok nivo, veliki tiraž i veliki broj čitalaca (većinom intelektualaca), nastojeći da široj javnosti nametne svoje poglede na državu i društvo. Iako nije bila sluškinja tadašnje politike i ideologije, ipak je njena moć u rješavanju aktualnih pitanja i problema društva bila prilično ograničena. Tu ograničenost nametali su i vlastiti pogledi časopisa, zakonska regulativa ondašnje države, cenzura i autocenzura. Iako glasilo intelektualne elite, ova publikacija nije mogla odgovoriti na sve izazove ondašnje društvene stvarnosti, pogotovo da

Prvog svjetskoga rata član Jugoslavenskoga odbora u Londonu. Nakon rata prelazi u Zagreb, gdje je 1920.–41. izdavao i uređivao časopis *Nova Evropa*. Kraće je vrijeme 1950-ih bio redaktor Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža. Kao pjesnik (*Pesme*, 1906) Ćurčin je modernist, koji je među prvim u srpsko pjesništvo uveo slobodni stih, razgovorni, humorni ton i proznu konciznost, parodirajući formalnu strogost i uzvišenost simbolističke fraze. U publicističkoj i uredničkoj djelatnosti odlikovao se širinom naobrazbe i uvida, inzistirajući na liberalističkoj koncepciji društva i kulture.

² Nacionalna i Sveučilišna knjižnica Zagreb (NSK), R7446b, Petar Plamenac Milanu Ćurčinu (38 pisama)

ima utjecaj na cijelu državu i društvo. No, to nije ograničavalo ambicije njegovog pokretača Milana Ćurčina i njegovog kruga oko časopisa, da na neki način postane pokretač i medijator u rješavanju nagomilanih problema u državi.³ Prema riječima Kovačevića i Miljića i problemi crnogorskog društva često bi bili tema časopisa „Nova Evropa“, časopis je često „direktno (stvarno) pokazivao stvarno stanje Crne Gore, između prošlosti i sadašnjosti, a indirektno inicirao svijest o obnovi crnogorskog kulturnog i političkog identiteta. U tome je ovaj časopis, kao nijedan drugi, imao veliku ulogu i značaj.“⁴

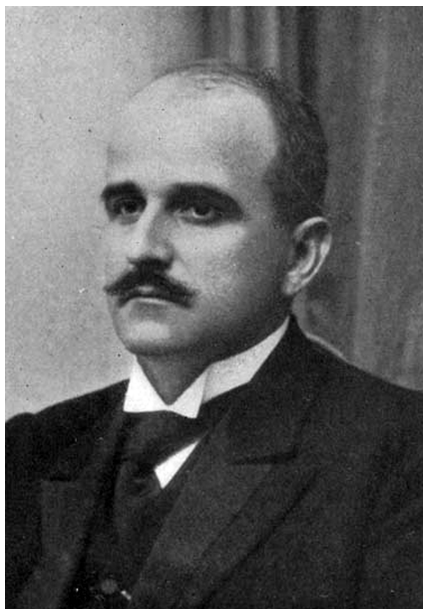
Iz pisama se vidi da je Plamenac pokušao opisati vlastito viđenje, kao neposrednog svjedoka, pitanja uzroka kapitulacije Crne Gore u siječnju 1916. godine, u zagrebačkom listu „Obzor“ početkom 1924. godine svojim pismima njegovom glavnom uredniku Milivoju Dežmanu. S obzirom da Dežman nije bio zainteresiran po tom pitanju, Plamenac se uz sugestiju bivšeg austrougarskog pukovnika Ivana Perčevića krajem 1925. godine obraća Milanu Ćurčinu, glavnom uredniku „Nove Evrope“. Ovdje je naišao na plodno tlo, jer je Ćurčin počeo pripremati poseban broj „Nove Evrope“ posvećen Crnoj Gori, pri čemu se kao tema nametalo tada aktualno pitanje uzroka crnogorske kapitulacije 1916. godine tijekom Prvog svjetskog rata. Iako u pismima Plamenac Ćurčinu ponavlja svoje, već u javnosti izrečene, stavove (pretežno u emigraciji) – ona ipak daju jače svjetlo na njegova politička razmišljanja u tom vremenu – dakako u okviru političkog habitusa zelenaškog pokreta (Crnogorska federalistička stranka) kojoj je Plamenac tada pripadao.

³ Detaljnije o temama koje su se problematizirale u „Novoj Evropi“ u: Marija, CINDORI-ŠINKOVIĆ, *Nova Evropa 1920-1941, Bibliografija*, Institut za književnost i umetnost, Beograd, 2010.

⁴ *Crna Gora i Crnogorci u „Novoj Evropi“* (ur. Marijan Miljić, Branislav Kovačević), Pobjeda, Podgorica, 2095, 7.

Petar Plamenac je svoju političku i diplomatsku karijeru počeo u Knjaževini Crnoj Gori. Rođen 1872. u Boljevićima završio je poljoprivrednu školu u Montpellieru (Monpelje) u Francuskoj. Nakon toga upisuje *École Nationale Vétérinaire d'Alfort* u Parizu, da bi se kasnije prebacio na Pravni fakultet u istom gradu, da bi ga u konačnici završio u Beču. Dvostrukom diplomom pravnika i veterinara Plamenac je bio jedan od prvih školovanih veterinara u Crnoj Gori. Po povratku u zemlju obavlja poslove činovnika u Ministarstvu unutrašnjih poslova, da bi od 1906. godine postao načelnik Odjela za narodno gospodarstvo. Taj odjel je pravno regulirao svu materiju iz oblasti gospodarstva, odnosno poljoprivrede i veterinarstva. Svojevrni obrat u svojoj profesionalnoj karijeri Plamenac doživljava imenovanjem za konzula u Skadru. Tu dužnost obavlja od svibnja 1908. do prosinca 1909, pa zatim od kolovoza 1911. do ožujka 1912. godine. Dana 22. ožujka 1912. biva imenovan za otpravnika poslova Kraljevine Crne Gore u Carigradu. Plamenac prekida diplomatske odnose Crne Gore sa Turskim carstvom u Prvom balkanskom ratu 7. listopada 1912. godine, te zatim napušta Carigrad. Uskoro dolazi na jednu od najviših dužnosti u diplomaciji kada biva imenovan za ministra vanjskih poslova Crne Gore u vladi Janka Vukotića koju obavlja od travnja 1913. do 27. kolovoza 1915. godine. Nakon ostavke preuzima dužnost upravitelja Zetsko-brdske oblasti u Podgorici, a istovremeno postaje i predsjednik Crnogorske Narodne skupštine.

Nakon kapitulacije Crne Gore napušta zemlju, da bi se u nju vratio tek 1924. godine. U vremenu emigracije Plamenac je jedna od utjecajnih ličnosti u borbi za crnogorska prava i povratak crnogorske samostalnosti. Nakon povratka u zemlju angažira se u redovima Crnogorske federalističke stranke. Ovdje, prema nekim podacima, pokušava djelovati na vanjsko-političkom afirmiranju ideja crnogorskih federalista, posebno u pravcu Italije. Naime, prema zapisima kipara Ivana Meštrovića

Petar Plamenac
(1872–1954)

negdje početkom 1933. godine on je zajedno s glavnim urednikom časopisa „Nova Evropa“ Milanom Ćurčinom razgovarao s Plamencem u Zagrebu. Prema Meštroviću, Plamenac je nastupao vrlo strastveno i neprijateljski prema Beogradu i šestosiječanjskom režimu, a na napomenu Meštrovića da će se stvari između Srbijanaca i Crnogoraca uravnotežiti, Plamenac je žestoko odgovorio: „Nikada! Mi smo dva svijeta i nećemo da imamo s njima nikakva posla. Moguća je jedino rastava. Da nas je koliko Hrvata, davno bi se mi pobunili i otrgli. Nas nema nego samo šačica, ali ćemo sve upotrijebiti da se otresemo ovih... Taj dan nije daleko, sve je pripravljeno. Aleksandrova Jugoslavija bit će uhvaćena u klješta i zdrobljena kao crvljiv orah“.⁵ Nakon

⁵ Ivan, MEŠTROVIĆ, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Matica hrvatska: Zagreb, 1969, 221.

toga Plamenac je rekao Meštroviću da je netom bio u Rimu (gdje je na talijanskom dvoru, po vlastitim riječima, *persona grata*) i da je nekoliko puta razgovarao s Mussolinijem koji ga je informirao da Italija želi da se Jugoslavija raskomada, pri čemu ga je Mussolini uputio i u Beč na razgovore s hrvatskim emigrantom, bivšim austro-ugarskim generalom, barunom Stjepanom Sarkotićem i drugim članovima „Hrvatskog komite-ta“ koje je Plamenac i posjetio.

Tijekom Drugog svjetskog rata Plamenac postaje izraziti pobornik obnavljanja crnogorske nezavisnosti, pa i pod talijanskim patronatom. Bio je članom Privremenog administrativnog odbora, a poslije njegovog ukidanja 18. svibnja 1941. članom Savjetodavnog vijeća Crnogoraca (*Konsulta*). Dana 5. srpnja podnosi ostavku zbog toga što su Plav i Gusinje pripojeni Albaniji, iako ostaje na političkoj liniji crnogorske nezavisnosti i surađuje s talijanskim okupatorom. U rujnu 1944. napušta Cetinje i bježi u Katunsku nahiju kako bi se sklonio od četnika. U završnim operacijama NOVJ za oslobođenje Cetinja, Plamenac biva zarobljen sa ostalim vodećim ljudima Crnogorske stranke. Zbog kolaboracije s okupatorom bio je osuđen na 10 godina zatvora, međutim izlazi iz njega već 1946. godine. Umro je 1954. godine i sahranjen u rodnom kraju.⁶ Prema nekim navodima u časopisu „Crnogorski anali“ (br. 1. 2013) izgleda da postoje još neobjavljeni memoari Petra Plamenca.⁷

⁶ Petar, Plamenac, *Istorijski leksikon Crne Gore*, Per-Ž, 5, Daily-Press, Podgorica, 2006, 1028–1029, Džon, D. TREDVEJ, *Soko i orao. Crna Gora i Austro-Ugarska 1908–1914*, Istorijski institut Crne Gore, Podgorica, 2005, 110; 174–175; 186; 217–225.

⁷ Nikola Pašić. Zao duh Evrope (prir. B. Cimeša), *Crnogorski anali*, br. 1, 2013, 325–327.

Milam Ćurčin
(1880–1960)

* * *

Članak „Uzroci crnogorske kapitulacije“ Plamenac je objavio u br. 10/11. 26. svibnja 1926. u časopisu „Nova Evropa“ koji je bio posvećen Crnoj Gori.⁸ Isti članak objavljen je nešto kasnije 14. kolovoza 1926. i u „Crnogorskom glasniku“ koji je izlazio u Detroitu (SAD).⁹ Povodom toga Plamenčevog članka nastala je polemika s generalom Petrom Pešićem (u vrijeme Prvog svjetskog rata vrhovnim zapovjednikom crnogorske vojske imenovanim od

⁸ *Crna Gora i Crnogorci u „Novoj Evropi“*, n. dj, 180–199.

⁹ Šerbo, RASTODER, *Janusovo lice istorije*, Vijesti, Podgorica, 2000, 240–249.

strane Srbije) koga je Plamenac otvoreno optužio da krivotvori povijest, te da je u vrijeme rata bio u službi srbijanskih faktora moći (kralj Aleksandra i Nikola Pašić) koji su otvoreno radili na uništenju crnogorske državnosti.¹⁰ U svom pismu od 21. III. 1924. Plamenac piše: „Kad su Srbijanci spašeni bili, trebalo je, saglasno izdajničkom planu, omesti ostupanje crnogorske vojske. I tu stidnu ulogu g. Pešić je izveršio. Manevrisao je tako da je jedan dio crnogorske vojske bacio u ćorsokak, podgorički, a onaj drugi jači zadržavao u rupama rijeke Tare sve dok im neprijatelj nije presjekao ostupnicu i prinudio na kapitulaciju. Pešić je izdao bratsku i saveznu zemlju, bratsku i saveznu vojsku, koje su ga bile s povjerenjem, kao rođenog sina prigrllile, pretpostavio niske političke i dinastičke interese časti srbijanskog oficira. Držim, da poslije ovog što iznijeh, svaka dalja polemika o ulozi Crne Gore u svjetskom ratu od ovog časa mora prestati.“¹¹

Osim toga Plamenac je produžio suradnju s „Novom Evropom“ i Ćurčinom po pitanju „afere Vojnović“ i sudskog procesa što ga je Lujo Vojnović (nekada osobni tajnik-sekretar kralja Nikole I. Petrovića-Njegoša) podigao protiv „Nove Evrope“ i bivšeg člana Jugoslavenkog odbora Hinka Hinkovića. Naime, Hinković je u jednom svom članku indirektno optužio Luju Vojnovića da je za vrijeme Prvog svjetskog rata bio u službi Austrougarske, odnosno njen obavještajac koji je dostavljao austrijskim tajnim službama povjerljive podatke iz najviših političkih krugova Crne Gore.¹² Hinkovićeve navode

¹⁰ Vidi detaljnije u članku Milana Ćurčina: Gjeneral Pešić manevriše, u: *Crna Gora i Crnogorci u „Novoj Evropi“*, n. dj, 218–229.

¹¹ NSK, R7446b, Plamenac Ćurčinu [Dežmanu], 21. III. 1924.

¹² Vidi detaljnije u: Željko KARAULA, Samozvani grof i Srbin-katolik Lujo Vojnović – austrijski konfident na dvoru kralja Nikole I. Petrovića Njegoša? *Crna Gora i crnogorsko pitanje u Prvom svjetskom ratu 1914–1918. godine: događaji i posljedice*, Matica crnogorska, Cetinje, 2014, 223–260.

na sudu Plamenac je potkrijepio svojim člankom u „Novoj Evropi“ pod naslovom „Jedan zabludeli sin domovine prostranog jugoslavenstva“,¹³ ali i davanjem raznih dokumenata Ćurčinu i Hinkoviću u svrhu dokazivanja njihove obrane pred sudom, jer ih je Vojnović tužio za klevetu.

Uglavnom, ova pisma predstavljaju svojevrstan uvod i prolegomenu u taj značajan Plamenčev članak koji je izašao u „Novoj Evropi“ 1926, ali i pozadinu Plamenčevog pomaganja Ćurčinu oko Vojnovićeve tužbe.

* * *

1

1924, 21. ožujak [Beč] – Petar Plamenac Milanu Ćurčinu [Milivoju Dežmanu]¹⁴

NSK Zagreb, R7446b, pismo 1.

Pismo. Pisaća mašina. Original. crnogorski jezik, latinica.

Beč, dne 21. marta 1924.

Gospodine uredniče!

U dopisu sa Cetinja od 9 marta o.g. „Prilike u Crnoj Gori“, objavljenom u „Obzoru“ br. 71. od 14. istog mjeseca povodom groznog umorstva crnogorskog komandira Šćepana

¹³ *Crna Gora i Crnogorci u „Novoj Evropi“*, n. dj, 277–300.

¹⁴ U zapisima NSK ovo pismo je pronađeno u ostavštini „Nove Evrope“ odnosno ostavštini Milana Ćurčina. Tu je i zavedeno kao pismo Petra Plamenca Ćurčinu. Međutim, iz sadržaja pisma vidi se da je upućeno glavnom uredniku zagrebačkog lista „Obzor“ koji je tada bio Milivoj Dežman. Dežman je očito ta Plamenčeva pisma dao kasnije Ćurčinu. Milivoj Dežman (Zagreb, 30. VIII. 1873. – Zagreb, 24. VI. 1940). hrvatski liječnik, književnik

Mijuškovića¹⁵ i braće mu, Vaš dopisnik između ostalog kaže doslovno ovo: „Ovih dana prilikom proračunske debate, narodni poslanik federalističke grupe Crnogorac Mihailo Ivanović dotakao se je i to veoma površno svih pitanja koja interesuju sudbinu Crne Gore, što je dalo povoda i demokratima i radikalima, da

i urednik. Medicinu studirao u Beču i Pragu (1891–97). Jedan od osnivača i ravnatelj lječilišta za tuberkulozne bolesti Brestovac kraj Zagreba (1908–20), odjelni predstojnik za socijalnu politiku u Pokrajinskoj vladi za Hrvatsku, načelnik Ministarstva socijalne politike, ravnatelj grafičko-nakladnog zavoda Tipografija u Zagrebu (1926–34). Kao kulturni, publicistički i književni djelatnik potaknuo je osnutak časopisa mladih *Mladost* u Beču (1898), bio urednik i suradnik najvažnijih modernističkih časopisa (*Hrvatski salon*, 1898; *Život*, 1901–91), s K. Š. Gjalskim uredio i posljednje godište *Vienca* (1903). Suradnik i urednik dnevnika *Obzor*, *Jutarnji list* i *Večer* te ilustriranoga tjednika *Svijet*. Jedan je od osnivača Društva hrvatskih književnika (1900), kojemu je bio i predsjednikom. Književno djelovanje započeo je kao kritičar i pisac modernističkih programa u kojima se zauzimao za slobodu stvaranja: *O hrvatskim književnim prilikama* (*Hrvatska misao*, 1897), *Naše težnje* (*Hrvatski salon*, 1898) i dr. Kao beletrist, jedan je od najistaknutijih predstavnika književne crtice i izrazit impresionist (zbirka *Protiv struje*, 1903). Pisao i drame prožete mišlju o modernom individualizmu (aktovka *Svršetak*, 1897; legenda iz bosanske povijesti *Kneginja Jelena*, 1901). Dramatizirao i Šenoino *Zlatarovo zlato* (1901). I kao beletrist i kao pisac programskih napisa jedan je od ideoloških začetnika hrvatske moderne. Objavio je i stručnu knjigu *Sušica* (1902), političke članke i govore te stručne i popularne članke iz medicine. Zastupao političke ideje J. J. Strossmayera, sudjelovao u radu Narodnoga vijeća 1918, s I. Lorkovićem utemeljio Hrvatsku zajednicu. Sudjelovao je u staleškom organiziranju novinara, pokrenuo gradnju Novinarskog doma u Zagrebu. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=14929> (2. I. 2017)

¹⁵ Vidi detaljno o tom slučaju u: Šerbo, RASTODER, Slučaj majora Šćepana Miljuškovića – od zločina do osвете, u: *Janusovo lice istorije*, n. dj, 220–240.

podgriju stare i otrcane klevete i neistine, kako o kapitulaciji Crne Gore, tako i o narodnom raspoloženju i ujedinjenju“....

Idealno poštteni Ivanović¹⁶ ne zaslužuje ovaj prijekor. Udaljen od politike, udaljen od kralja, zatvaran na osnovu lažnih optužbi on ne može znati ni uzroke, ni razvoj crnogorske katastrofe u decembru 1915. i januaru 1916. god. Niti pak ukoliko su na ovu mogli uticati, odnošaji Crne Gore i Srbije iz vremena svjetskog rata. Nije ih znao, kao što sam imao priliku uvjeriti se, ni njegov drug u Skupštini, danas na žalost pokojni Risto Popović, koji je stajao bliže politici i bliže Kralju Crne Gore.

Uzroke crnogorske tragedije u njihovoj cjelini znali su samo četiri Crnogorci i to: pokojni Kralj Nikola, bivši crnogorski ministar g. L. Mijušković, bivši kraljev ministar g. Andrija Radović i ja.

Nj. V. Kralj Crne Gore rukovođen srpskim i srodničkim osjećajima nije ih iznio na javnost. – G. L. Mijušković iz čisto ličnih razloga koji bi ga doveli bili u nezgodan položaj, nije se mogao s njima poslužiti u odbranu svoje domovine i svoga vladara.¹⁷ Kraljev ministar g. A. Radović htio je da ih objavi i to odmah pod njegovom dolasku na vladu, da – kako govoraše – „zabije špicu u nos srbijanskim svinjama“, ali odmah zatim promjeni pravca njegove politike slijedila je njegova namjera, da dokaze izvuče iz kraljeve arhive i da ih uništi.

Ja ih iznio nijesam s toga što sam dao bio riječ kralju Nikoli da se s izvjesnima od njih poslužiti neću bez njegove dozvole. Ove uzroke crnogorske katastrofe u roku od pola sata i slijepac može vidjeti u prepisci, pisatoj ili potpisatoj rukom današnjeg

¹⁶ Mihailo Ivanović (Kuči 1874. – Herceg Novi, 1949.), zastupnik Crnogorske federalističke stranke. Među najutjecajnijim crnogorskim političarima između dva svjetska rata.

¹⁷ Vidi članak Lazara Mijuškovića u „Novoj Evropi“ – „Zvanična Crna Gora i kapitulacija“, *Crna Gora i Crnogorci u „Novoj Evropi“*, n. dj, 213–218.

ministra vojnog kraljevine Srbije g. generala P. Pešića,¹⁸ upućenoj krajem decembra 1915. i početkom januara 1916. god. crnogorskom kralju Nikoli

Izdaja postoji. Crna Gora i njena vojska izdate su na najsramotniji način, koji pamti historija. Ovo je neosporno.¹⁹

Izdaju je izvršio sopstveni šef štaba crnogorske vojske i od avgusta 1915. do 3. januara 1916. god. Vrhovni njen komadant, generalštabni srbijanski pukovnik g. serdar Petar Pešić. Ovo je nepobitno.

Pešić je radio na izdaji crnogorske vojske po đavolski sklopljenom planu, koga je izvodio čitavo pola godine. Evo za to u kratko glavni dokazi:

Pešić je kao šef štaba crnogorske vojske i u stvari njen vrhovni komadant, prinudio kralja Nikolu 29. decembra 1915. god. da se od neprijatelja traži primirje i da će on, Pešić snositi za posljedice tog akta lično cjelokupnu odgovornost.

Pešić se 29. decembra nije htio poslužiti rezervom najboljih junaka na Balkanu, Kuča i Bratonožića, koji su Lovćenu došli u pomoć, već je naredio opće odstupanje ne obazirući se na to, što je mučki komadant brigade uvjeravao, da će prije mraka očistiti Lovćen od neprijatelja;

on je (Pešić), pošto je u nekoliko maha 30. decembra dockan u noći govorio na telefonu sa Skadrom, gdje je još bila sva srbijanska vrhovna komanda i srbijanska vlada, 31. decembra u 4 sata u jutro neistinitim predstavljanjem vojničke situacije izvršio moralni prepad na kralja Nikolu, osamdesetgodišnjeg starca i to kad ovaj nije imao uza sebe nijednog odgovornog savjetnika i tako mu iznudio traženje mira Austriji;

¹⁸ Petar Pešić (Niš, 1871. – Beograd, 1944) general srpske vojske, jedno vrijeme vrhovni zapovjednik crnogorske vojske tijekom Prvog svjetskog rata, a u vojsci Kraljevine Jugoslavije armijski general. Tijekom svoje vojne karijere bio je ministar vojske i načelnik generalštaba vojske Kraljevine Jugoslavije.

¹⁹ Potertao autor pisma.

on je (Pešić) 2. januara 1916. god. u namjeri da totalno moralno ubije sopstvenog đeda svoga gospodara, pismeno predložio kralju Nikoli da Lovćen za navijek ustupi Austriji;

on se (Pešić) u svojstvu šefa štaba i komadanta crnogorske vojske služio ovom isključivo da omogući bjegstvo iz Srbije srbijanskom kralju, njegovom sinu, njegovoj vladi, njegovoj komandi i malom dijelu njegove vojske, koju moradoše Crnogorci često puta čak oružanom silom sprečavati da se neprijatelju ne predaje. U ovu svrhu on je degarnirao crnogorske frontove i šiljao crnogorsku vojsku u Bosnu, Sandžak, pa čak i Srbiju.

Kad su Srbijanci spašeni bili, trebalo je, saglasno izdajničkom planu, omesti ostupanje crnogorske vojske. I tu stidnu ulogu g. Pešić je izvršio. Manevrisao je tako, da je jedan dio crnogorske vojske bacio u ćorsokak, podgorički, a onaj drugi jači zadržavao u rupama rijeke Tare sve dok im neprijatelj nije presjekao ostupnicu i prinudio na kapitulaciju.

Pešić je izdao bratsku i saveznu zemlju, bratsku i saveznu vojsku, koje su ga bile s povjerenjem, kao rođenog sina prigrllile, predpostavio niske političke i dinastičke interese časti srbijanskog oficira. Držim, da poslije ovog što iznijeh, svaka dalja polemika o ulozi Crne Gore u svjetskom ratu od ovog časa mora prestati.

Pitanje ovo od danas pitanje, koje se samo mora i može za navijek raspraviti pred jednom komisijom sastavljenom iz časnih sudija i vojničkih stručnjaka između mene, ministara spoljnih poslova Crne Gore iz doba svjetskog rata i šefa štaba crnogorske vojske iz istog doba, generalštabnog srbijanskog pukovnika, a danas generala i ministra vojnog kraljevstva Srbije g. Petra Pešića.

Ne odazove li se g Petar Pešić mom pozivu, moja tvrdnja postaje istorijska istina, a sve ono što se do danas tvrdilo o ulozi Crne Gore u svjetskom ratu laž je i kleveta s računom proturana od vlade g. Nikole Pašića.

Na osnovu originalnih dokumenata pisatih ili potpisatih rukom g. Petra Pešića dokazaću njegovo izdajstvo. Ako ima u Srbiji i najmanje poštenja u politici, poštenja u štampi, poštenja u oficirskom društvu g.g. Pešić i g. Pašić će biti prinuđeni, da se odazovu mom pozivu.

Spomenuh i g. Pašića s toga što mi g. Pešić stavlja na znanje, da je radio po naredbi g. Nikole Pašića, ali neće da prosoči onog u čiju je korist i sa čijim znanjem i odobrenjem izdao crnogorsku vojsku, niti da ustane, kad grlati Pašićevi radikali i demokrate u Skupštini kaljaju Crnu Goru, crnogorsku vojsku i, bez straha da se ne zamjere *en haut lieu*²⁰ brljaju već u pepeo pretvorenog crnogorskog kralja i da kaže: „ja sam po naredbi ljudi bez duše i srca izvršio grijeh koji se pripisuje najotmjelijem dijelu našeg naroda, koji spase čast, u momentu kad teško bješe posrnula, kao i našeg ljubljenog kralja, njegovu vladu i njegovu vojsku mađarskih i bugarskih logora.“

Za iznošenje pred istorijom cjelokupne istine stojim na raspoloženje nekadanjem šefu štaba crnogorske vojske, generalštabnom oficiru, današnjem ministru vojnom kralja Srbije g. generalu Petru Pešiću. Biću spreman na *renedez-vous*.

Petar Plamenac

Bivši ministar spoljnih poslova Crne Gore.

²⁰ Višim vlastima (franc).

2

**1924, 22. ožujak [Baden kraj Beča] – Petar Plamenac
Milanu Ćurčinu [Milivoju Dežmanu]²¹**

NSK Zagreb, R7446b, pismo 2.

Pismo. Pisaća mašina. Original. Crnogorski jezik, latinica.

Baden bei Wien, dne 22. marta 1924.

Poštovani gospodine doktore,

Kao redovan čitalac Vašeg cijenjenog lista „Obzora“ uvjerio sam se, da branite na najobjektivniji način podjednako crnogorske, kao i sve druge jugoslavenske interese, kad ste ubijedjeni da su oni pravedni.

Ovo uvjerenje mi daje nadu, da ćete ovdje priloženo pismo objelodaniti u Vašem cijenjenom listu, kako bi se već jednom stalo na put klevetanju i ponižavanju nesrećnih Crnogoraca. Nalazim za nužno da Vam kažem, da sam ja bivši ministar spoljnih poslova Crne Gore iz vremena bugarskog i svjetskog rata, koji je u dva maha uveo svoju otadžbinu u rat za Srbiju i prvi 1914. god. počeo pregovore s njom o bratskoj i poštenoj uniji pa ne uspio; najposlje sam u Crnoj Gori prolazio kao daleko najbolji prijatelj ne samo Srbijanaca već i zvanične Srbije.

Poznajući ponositu prirodu naroda moga, koji nije, kao neki, marva bez rogova, tačno sam bio predvidio još god 1916. kud vodi ujedinjenje izvršeno bez njegovoga pristavka i uz njegovo poniženje i još tada na pismeno upozorio ministra kralja Nikole g. A. Radovića na ovu istu neizbježnu krvavu crnogorsku revoluciju, koja pustoši evo više od pet godina – a i još će – najmirniju, najsigurniju i najslobodniju zemlju na Balkanu.

²¹ I ovo pismo je također upućeno Dežmanu.

Nemoćan, u oskudici pomoćnika i sredstava, da spriječim zločin povukao sam se iz politike u početku god. 1917. god, i ostao pučvučen sve donde, dok moji zemljaci ne bi osjetili, da im mogu biti od koristi.

Od sviju danas živih Crnogoraca poznajem najbolje žalosnu istoriju srbijansko crnogorskih odnošaja od god. 1912. na ovamo, pa me boli klevetanje Crne Gore i Crnogoraca, koji su jedini u oktobru i novembru spasli današnju Srbiju, pa bogme i njenu čast i čast njene vojske. Zahvaljujući vam unaprijed bratski na usluzi, molim Vas, gospodine doktore, da izvolite primiti uvjerenje moga dubokog poštovanja.

P. Plamenac.

3

**1925, 14. prosinac [Baden kraj Beča] - Petar Plamenac
Milanu Ćurčinu**

NSK Zagreb, R7446b, pismo 3.

Pismo. rukopis. Orginal. Crnogorski jezik, ćirilica.

Petar Plamenac
Baden bei Wien
Jsabellstrasze 35
Baden bei Wien
Habsburger straße 2

14. decembar 1925.

Mnogouvaženi Gospodine,

Prije nekog vremena reče mi moj prijatelj pukovnik Perčević,²² da imate namjeru da, povodom mog skorašnjeg sukoba sa srbijanskim ofiĉirom g. Pešićem jetskog rata, kao i o traženju crnogorskog separatnog mira.

²² Ivan Perčević (Beč, 1881. – Zagreb, 1947.) visoki austrougarski časnik i general NDH. Za vrijeme Austrougarske glavnoštožerni potpukovnik austrou-

Moj prijatelj Perčević reče mi takođe, da pretpostavlja, da vi držite podatke od g. Dr. Dežmana, direktora „Obzora“.

Ja sam, istina, prije jedne godine ili dvije povodom nekog klevetanja Crne Gore, koga se sad dobro ne sjećam - ova su tako česta i tako bezbrojna bila, da sve u pameti držati ne mogu - pisao g. Dežmanu i molio ga, da izvjesne moje uspomene ukratko iznese i odštampa u svojem listu. Ali g. Dežman, ne samo da to nije učinio, već je zaboravio da mi odgovori i moj rukopis, njemu povjeren, povрати.

Ako se je g. dr. Dežman tog mog rukopisa danas sjetio i Vama ga dao na upotrebu on je nedostatak svoga *savoir vivre*²³ zajmio tako daleko, da se ja ničemu sličnome naučio nijesam.

Molim Vas, dakle, najljubaznije da se sa tim dokumentom ne služite u „Novoj Evropi“, ako je on zbilja do vaših ruku došao.

Savjetovao bih vas, da o tom pitanju u Vašem ozbiljnom listu ništa ne pišete, dok se sa mnom ne razgovarate. Crnogorsko traženje separatnog mira od 31. dec. 1915. god. ne zna tačno od danas živih niko osim g. Petra Pešića, srbijanskog pukovnika i šefa štaba crnogorske vojske u ratu i mene, crnogorskog na silu

garske vojske. Kratko vrijeme služi u vojski Kraljevine SHS, da bi zatim emigrirao u Beč, gdje se uz bivše druge austrougarske časnike, generala Stjepana Sarkotića i potpukovnika Stevu Duića angažira u borbi za hrvatske interese protiv monarhističke diktature u Kraljevini Jugoslaviji. Od 1929. blisko surađuje s Antom Pavelićem i ustaškim pokretom. Poslije vojnog puča u Beogradu 27. ožujka 1941. odlazi u Berlin gdje je hrvatska emigrantska kolonija otvorila svoj službeni ured. Odmah nakon proglašenja NDH stavlja se na raspolaganje za aktivnu vojnu službu, te biva unaprijeđen u čin generala. Obnašao je dužnost predsjednika Povjerenstva za promaknuća i usklađivanja činova, te predstojnika Poglavnikova vojnog ureda. U veljači 1944. promaknut je u čin general-poručnika. Nakon povlačenja u svibnju 1945. izručen jugoslavenskim vlastima 1946. i osuđen na smrt.

²³ Običaje pristojnog društva (franc).

potpisičara, u čiju je okretnost crnogorski kralj Nikola imao veliko povjerenje.

G. Pešić vam sigurno o traženju crnogorskog separatnog mira istinu nije kazao niti kazati smio.

Ja Vam do danas o tom pitanju govorio nijesam jer nisam imao zadovoljstvo da vas lično upoznam. Sve što ste sa ma koje treće strane o ovom zamašnom činu doznati mogli ne može biti no samo poganština ili odlomci vrlo neprecizni prave istine koji pruženi javnosti, mogu samo da dovedu do još veće zablude.

Ja sam uvjeren da pišem džentlmenu koji će znati poštovati moju želju. Molim Vas mnogouvaženi gosp. doktore da izvolite primiti uvjerenje o mom dosadašnjom poštovanju.

P. Plamenac

4

**1926, 11. svibanj [Baden kraj Beča] – Petar Plamenac
Milanu Ćurčinu**

NSK Zagreb, R7446b, pismo 6.

Pismo. Rukopis. Orginal. Crnogorski jezik. Ćirilica.

Baden bei Wien, 11. maja 1926.

Poštovani gospodine doktore,

Ovdje priložen šaljem Vam članak o Crnoj Gori koji nosi naslov „Uzroci Crnogorske kapitulacije“.

Ja sam vas dok ste bili ovdje predubjedio, da ja nijesam nikakav novinar i da ne vladam najbolje srpskim jezikom. Vi pišete naravno mnogo od mene i obećali ste mi članak „prosrbiti i ponovinariti“. Tražim dakle to od Vašeg prijateljstva i međusobnog povjerenja.

Dane tražim condicio sine qua non da članka bude opisan južnim dijalektom koji ja nalazim za ljepši i ozbiljniji i jedini sa

kojim jedan Crnogorac smije pisati. Želio bih dakle, da moj članak predvodi seriju članaka o Crnoj Gori dakle da zauzme prvo mjesto u „Novoj Evropi“ povodom rasprave crnogorskih pitanja.

Za sve što sam u članku kazao ja nosim kao što sam to pri kraju kazao, cjelokupnu odgovornost. U tom ništa kazao nijesam što dokazati ne mogu dokumentima i svjedocima. U tom pogledu budite i vi i cjelokupna vaša redakcija potpuno mirni.

Sad što se samog članka ili napisa tiče:

1.) Želio sam da u Beogradu znadu, da sam bio poznanik Rakovskog²⁴ još iz djetinjstva. Nijesam boljševik – i ako je g. Krleža na mene učinio najbolji utisak – nijesam s Rakovskim nikad bio u vezi od kad smo se kao đaci razdvojili; ali ipak to želim nastaviti.

Da ne kažem kako sam došao do kraljevog povjerenja stoga da se zna, da sam blagodareći mome radu došao do najviših položaja u zemlji. Vi taj stav možete popraviti ili bolje reći uredite ga lepše zadržavajući smisao i moju namjeru.

2) Ništa ne izostaviti od dna strane 2. do str. 10., samo ako vi za dobro nađete popraviti što se jezika tiče

3) Vi ste mi kod mene u Badenu kazali da je g. Pašić u decembru 1915. bio izgubio glavu da nije znao šta radi i da nije mogao u tom času misliti na uništenje Crne Gore uz izdajstvo g. P. Pešića. U tom se složiti s vama nikad neću.

Od početka strane 10. do str. 12. dokazujem da je on, g. Pašić baš u tom času bio sve radio samo na propasti Crne Gore pomoću izdaje ove od strane g. Pešića.

Ako i taj stav nije dobar u pogledu redakcije i jezika, ja vas prijateljski molim redigirate bolje i jasnije zadržavajući apsolutno moje argumente, moje mišljenje i sve moje oštrije izraze. Ja sam ovaj članak pisao na hitanje bez da sam ga korigirao. Osjećam i sam, da sam na mjestima vrlo slab kao redaktor. Stoga Vas molim da ga kao da je Vaš uredite.

²⁴ Christian Georgijevič Rakovski (1873. – 1941), bugarski komunist.

4) Iz ostalih događaja od str. 12 do str. 20, koji su striktno navedeni vi ćete vidjeti, da ja imam razlog, da je g. Pašić bio na sve zaboravio u decembru 1915, osim na upropašćenje Crne Gore, koje je izveo preko najnečasnijeg srbijanskog oficira g. Pešića, svoje kreature. Ja sam u članku iznio sve suhoparno. Nijesam vam dao dokumente. To sam učinio namjerno, kako bi ih g. Pešić porekao. Sve što kažem o g. Pešiću i Pašiću treba da ostane u svoj svojoj ošttrini; kao i ono da je g Pešić 31. decembra 1915. savjetovao kralju Nikoli mir u ime srbijanskog vladara.

Ja sam o tom naročito vrlo malo govorio. Ja imam u mojoj torbi još mnogo i ne lijepog.

5) Vi ćete objaviti u „Novoj Evropi“ moj članak kad hoćete, ali želio bih da taj broj odložite bar za jedan mjesec. Znam da imam posla sa (...),²⁵ te ću Vam kazati i razlog zbog koga bih želio da Vaš broj o Crnoj Gori izađe što docnije: g. Pašić je preko svojih ljudi nastojao da tražim penziju. Ja sam to učinio. On je rješio bio da se penzionišem po novom zakonu i to mi je dao znati. Kad je dobio moj pristanak ukaz je iznio pred ministarski savjet i Stojadinović tražio da budem penzionisan po starom crnogorskom zakonu među Hajdukovićem i Šoćem. G. Pašić je kao Ponc. Pilat oprao ruke i kao Ponc. Pilat on me je i objesio. Uložio sam Državnom savjetu protest. Državni savjet sastavljaju radikali. Učiniće kašnje što i Pašić. To je zemlja u pravnom pogledu ispod zulumanga.

Ali ponavljam činite kako Vam je volja i u svakom slučaju u prvom broju o Crnoj Gori, ma kad taj izašao, odšampajte moj članak.

Prije 20. maja biću u Zagrebu. Bar tako mislim. Ako ne budem mogao doći, pošaljite mi, prijateljski Vas molim, korekciju ovdje da ju vidim i učinim moje primjedbe ako bude bilo od potrebe.

Mnogo Vas pozdravlja i poštuje Vaš odani P. Plamenac.

²⁵ Nečitljiva riječ.

5

**1927, 6. veljače [Baden kraj Beča] – Petar Plamenac
Milanu Ćurčinu**

NSK Zagreb, R7446b, pismo 11.

Pismo. Rukopis. Original. Crnogorski jezik. Ćirilica.

Baden bei Wien

6. februar 1927.

Dragi gospodine Doktore,

Ja sam punih 15 dana bio u Pragu nekim privatnim poslom. Vaše pismo od 20. I primio sam tek po mom povratku odande. Neobično mi je milo znati da ste i g. Dr. Hinković i Vi našli da je ono dobar materijal protiv onog gospodina.²⁶

²⁶ Misli na Luju Vojnovića. Lujo Vojnović (Split, 15. IV. 1864 – Zagreb, 18. IV. 1951), hrvatski književnik i publicist. Studirao pravo u Zagrebu i Grazu, gdje je 1894. doktorirao. Karijeru je započeo kao austrijski upravni činovnik u Zagrebu, Sarajevu i Trstu, potom vodio odvjetnički ured u Dubrovniku, ističući se u oporbenjačkom krugu prosrpski orijentirane lokalne kulturne skupine. Ubrzo je prešao u službu crnogorskog dvora na Cetinju, gdje je do 1913. povremeno obnašao odgovorne dužnosti (ministar pravde, šef kraljeva kabineta, izaslanik u Vatikanu). U međuvremenu je nakratko radio i za srpski i bugarski dvor, ali i istraživao u domaćim i stranim arhivima i knjižnicama. Zaokupljen poviješću Dubrovačke Republike, 1908. objavio je dvosvesčanu monografiju *Pad Dubrovnika*, svoje najvažnije djelo, koje problemski i studijski zahvaća cjelinu teme staroga Dubrovnika. No kako je publicirana uz potporu banskih vlasti, a s obzirom na Vojnovićev položaj savjetnika stranih vlada, produbila se kontroverznost prave naravi njegovih težnji koja će ga trajno pratiti te ograničavati recepcijski dojam njegovih često iznimnih publicisti-

Ja ću napisati članak za „N. E.“. Gledaću da bude što brže, i ako je meni vrlo teško govoriti blago i pisati blago o tom hohštapleru.

Ne znam da li ste čitali pamflet. G. Vojnovića koga je pisao pod pokroviteljstvom g. Spalajkovića u Parizu i izdao u „Monde ... Da sam ga u Beogradu vidio ja bih ga bio šamarao. To je jedinstven nevaljalac i sramotni su oni koji se njim služe.

Članak ću Vam moguće sam donijeti i predati prilikom mog prolazka kroz Zagreb, a to će biti kroz vrlo kratko vrijeme, jer moram po svaki način poći kući prije početka proljetnih poljskih radova.

U članku ću podvući ono što apsolutno mora ostati i što promjene ne može trpiti do samo u formi i stilu, a Vaš je daleko bolji od mog. On je u januaru 1916 g. imao crnogorski pasoš i tražiću da se kao izdajica domovine sudi po crnogorskim zakonima.

Naći ćemo mnogo drugog za druge ličnosti. Otkrio sam nešto, što vam mogu samo lično reći. To je nešto nepojmljivo, nečuveno, nevjerovatno, strašno. To će Vam pokazati dubinu našega pada, koga Vi svi nijeste videli u času, kad je trebalo dobro oči otvoriti. Mi smo u Sodomu. Ja ne poznajem g. Zubovića, ali ono što je odgovorio je gore nego ništa. Ko ima u rukama one podatke, koje ima on, ili bolje koji nema ništa, kao on, taj ne napada nikoga ugleda svoga radi.

Kad stignem u Zagreb moraću kupiti neki poljoprivredni alat kod Dregnića i pčelarske sprave. Molim Vas, bez da gubite za što vrijeme, kad Vam prilika izađe, raspitajte se đe je radnja

čkih prinosa. Za I. svjetskog rata djelovao je iz Italije za srpsku vladu kao informator europskog tiska o jugoslavenskom ujedinjenju i jadranskom pitanju, od 1919. bio je u ekspertnim skupinama Kraljevstva (Kraljevine) SHS za mirovne pregovore, a političke ambicije donekle je zadovoljio 1929. kao jugoslavenski izaslanik pri Međunarodnom institutu za intelektualnu suradnju u Parizu, odn. 1938. izborom u Senat. Od 1940. živio je u Zagrebu, sređujući obiteljsku i osobnu građu.

Dregnića u Zagrebu i ko prodaje sve potrebne sprave za pčelarstvo, kao i adresu jedne radnje za prodaju sjemena poljoprivrednih. Ovo nije Vaš posao. Oprostite mi što vam dosađujem. Ako možete uputite mi adrese ovdje ili ih držite u „N.E.“ kod vas, da ja mogu tamo gdje odmah poći i kupiti sve što mi je od potrebe, bez da gubim vrijeme i Vama dosađujem.

Molio bih Vas još da se inofrmišete, ali bez da gubite vrijeme, da li ima u Zagrebu mogućnost kupiti mladih (od jedne godine) voćaka. Knjižara Z. Iv. Vasića, Akademski trg 8 uputila je mom detetu u Winchester traženi englesko- hrvatski rečnik. Dugujem joj 318 dinara. Molim vas izvolite mu predati 310 dinara, koje ovdje prilažem. Ostalih 8 dinara ću mu dati kad kroz Zagreb prođem. Ponovo Vas molim da mi oprostite na stalnoj dosadi.

Vama, Vašoj gospođi i deci moj najiskreniji pozdrav

Vaš odani P. Plamenac

6

**1927, 10. ožujak [Baden kraj Beča] – Petar Plamenac
Milanu Ćurčinu**

NSK Zagreb, R7446b, pismo 13.

Pismo. Rukopis. Original. Crnogorski jezik. Ćirilica.

Baden b. Wien, 10. marta 1927.

Dragi gospodine doktore,

Tako dugo bez vijesti od Vas bio sam uznemiren. Ja bih bio već odavna u Zagreb, ali me je omela dosta teška bolest jednog mog detetea, koje, na žalost još nije sasvim dobro.

Mislim poći za Crnu Goru – ako ne bude bilo izmjene (nagore) u stanju moje kćeri, u idući ponedjeljak, 14 marta. Ustaviću se u Mariboru jedan dan, tako da ću stići u Zagreb tek u utorak rano. Ponavljam, ako budem bio spriječen.

Što se tiče moga članka za „N. E.“ mogu Vam reći ovo: U Njemu nema apsolutno ništa što ne odgovara istini. Sve što sam u njemu iznio o g. Vojnoviću u stanju sam dokazati. Za sve što sam u njemu kazao ja sam lično spreman snositi odgovornost, a nikako Vi. Za ono što ja potpišem, ja sam morao i odgovarati.

Ja sam god. 1918. pretresao arhivu Kralja Nikole, koju je nosio sa sobom. Sporazumno s Kraljem ja sam uzeo sa sobom masu raznih dokumenata i među ovima. pukim slučajem, neka pisma g. Vojnovića, na koja sam bio i zaboravio. Našao sam ih ovih dana. Našao sam i jedno novo g. Pešića za koje nijesam znao. Kad bih ih bio imao, kad sam članak pisao, ja bih bio daleko oštriji. S njima ću učiniti i upotrijebiti drugom prilikom.

Ja od mog članka nijesam ostavio kopije. Sjećam se samo što sam pisao. Ja Vas molim nemojte mi izbaciti iz svega ono što mi najvećma na srcu leži. Na primjer onaj stav o herojskoj srbijskoj odstupnici; onaj o Vukotiću i onom ko je spasao čast srpskog oružja, koja je momenalno bila potamnena. To želim da ostane sve kako je pisano.

Vojnović je mala opasnost. Opasniji su oni koji 8 godina neprestano zovu sebe oslobodiocima, a oslobodili nijesu ništa. Blagodareći lažnom herojstvu uspjelo se da se od zemlje stvori najstrašnija satrapija i u njoj bestidno praktikuje najgnusnija pljačka u svim zemljama bez razlike.

Meni se bojte. Nema toga u Jugoslaviji ko me smije poslati pred sudom kad je u pitanju crnogorska kapitulacija. Imam ja originalnu ispovijest kralja Nikole o kapitulaciji, njegovom rukom potpisatu. To bi potreslo jače nego potres grad Mostar. Vi ne znate ko je još na Balkanu 1915. tražio mir? Mi ni još ne znamo u kakav Sodom zapali. Prićaćemo kad se vidimo. Moj naklon Vašoj gospođi

Iskreno Vas pozdravljam

Vaš odani P. Plamenac.

**1927, 16. lipnja [Baden kraj Beča] – Petar Plamenac
Milanu Ćurčinu**

NSK Zagreb, R7446b, pismo 15.

Pismo. Rukopis. Original. Crnogorski jezik. Ćirilica.

Baden bei Wien

16. juna 1927.

Dragi gospodine doktore,

Lijepa Vam hvala na brzom Vašem odgovoru. Da sam znao, da ćete ići u Rim, ja bih vas bio uputio na moju svastiku, koja bi Vam bila od koristi.²⁷ Mislim, da Vam stari Evgenije nije mogao mnogo pomoći.

Ja želim, dragi moj prijatelju da moj članak izađe u „N.E.“ što prije. Čak, kad bi to bilo moguće za naredni broj, ja Vam bih bio neobično blagodaran. Hoću da ja budem taj, koji će g. Vojnoviću dati smrtni udar. Razlog za to je, što je ovaj neobično pokvareni čovjek od god, 1918. najviše blatio Crnu Goru i Crnogorce. On je za to bio, i jest i danas, plaćen iz dispozicionog fonda države. Da je ovo tačno vidi se iz okolnosti, što je ovaj nitkov onog dana, kad je njegov članak „Poslednji balkanski feudalac“ izašao u „Novostima“ večerao u Beogradu kod unuka kralja Nikole. Najposle kod mene su dokumenti, i ako su oni u stvari i Vaši i g. Hinkovića, koje neću i ne smijem da dalje držim neobjavljene. Mojim ćutanjem dozvoljavam ovom nitkovu da njegovim prljavim perom ubija ugled naroda iz koga sam sam izašao.

Objava moga članka prije procesa Hinković-Vojnović po mom dubokom ubjeđenju će olakšati u veliko položaj g. Hinkovića, što ja i želim.

²⁷ Ćurčin je boravio duže vrijeme u Italiji prikupljajući dokaze protiv Luje Vojnovića.

Nadam se dakle da ćete biti ljubazni i moj članak što je prije moguće u Vašoj „N. E.“ iznijeti. Molio bih Vas da prilikom redakcije moga članka, a na mjestima gdje govorim o stavu (koji je i posljednji) iz brošure g. Vojnovića „Skromni pomeni o velikom kralju“, gdje Vojnović kaže odprilike (tu brošuru nemam momentano pri ruci): „kralja Nikolu su učinili himbenim despotom crnogorskog naroda i samodržavnosti“ dodate ovo, razumije se, od moje strane:

Godine 1917. pokojni kralj Nikola mi je dozvolio, da iz njegove arhive uzmem sve ono što mi je od potrebe za moj rad: „Crna Gora i tri rata“. Tom prilikom uzeo sam i cjelokupnu prepisku g. Vojnovića sa kraljem Nikolom. Eto što g. Vojnović 29. januara 1915. piše iz Rima maršalu dvora kralja Nikole na uručene kralju Nikoli: „Ja sam, kaže Vojnović, vrlo blagodarani kralju na milostivom i upravo prijateljskom njegovom držanju prema meni, vrlo i istinski blagodarani, kao što sam mu blagodarani na pažnji prema mojoj udesom udarenoj porodici.“

„Ja mu to neću nikad zaboraviti. Ja ću vazda gajiti osjećaje najviše odanosti prema njemu... (kako vidimo obaj viskokorođeni gospodin je održao svoju „grofovsku riječ“)

„Ali kralj nije više samodržac“, dodaje ovaj vođa srednjevjekovnih ritera. „On je, na žalost „veliki ovaj danas samostalan demokrata²⁸ „ustavan vladarac, da ni meni lično ataširane rodoljube ne može zaštititi i onako kako bi trebao, ni da ih odbrani od intriga, ni da ih u interesu svome i svoje države imponuje svojoj okolini“. G. Vojnović je pretendovao u Crnoj Gori na položaj adlatisa Kralja Nikole.

Ja ću u najkraćem vremenu interesantnu prepisku g. Vojnovića sa Kraljem Nikolom u cjelini objaviti i komentarisati. Uz te će se vidjeti koliki je g. Vojnović virtuoz u teatriranju. On je kralja

²⁸ Lujo Vojnović je postao u drugoj polovici 20-ih godina 20. stoljeća članom Pribićevićeve Samostalne demokratske stranke.

Nikolu napustio onog časa kad je osjetio da u njemu nema zaštita. Ovaj će to učiniti i sa onima, koje danas obožaje, čim mu zatvore fond iz kojega sad gricka i dobija nadahnuće za sistematsko uzdizanje najvećeg na ovom svijetu svoga dobrotvora. Molim vas, dragi prijatelju, pišite mi, da znam kad će moj članak izaći.

Vašu dobru gospođu i vas moja žena i ja najiskrenije pozdravljamo

Vaš odani P. Plamenac.

8

**1927, 22. lipanj [Baden kraj Beča] – Petar Plamenac
Milanu Ćurčinu**

NSK Zagreb, R7446b, pismo 16.

Pismo. Rukopis. Original. Crnogorski jezik. Ćirilica.

Baden bei Wien

22. jun 1927.

Dragi moj gospodine Doktore,

Primio sam vaše pismo od 17. ovog mjeseca i najprije hoću da Vam rečem da imam apsolutno uvjerenje u Vaše prijateljstvo. Vjerujem dakle, da imate Vi odatle bolji pregled i pogled na stvari, nego ja odavde. Neću dakle da Vam nametnem moj članak prije onog vremena, koje Vi za najbolje nađete. Ostavljam stvar Vašoj uvidavnosti, ali nalazim za dužnost da Vam kažem što ja mislim:

Primam da vi odatle imate bolji pogled na političke stvari, jer ste bliže svih i svime se bavite direktnije i intenzivnije od mene. Ali nijesam ubijeđen da bi stvar izgubila, ako bi sad izašla, t.j. prije procesa Hinković – Vojnović. Ja držim, da bi moj članak olakšao pred sudom i Vaš položaj i onaj uvaženog g. dra. Hinkovića. Uz nove dokumente bi došao i novi svjedok, koji ponajbolje poznaje g. Vojnovića;

G. Vojnović u svojim brošurama ne napada samo Kralja Nikolu i Crnu Goru, već i crnogorske političare iz god 1912, 1913, 1914 i 1915. Za sve to vrijeme među njima moj je položaj bio najvidniji i najvažniji. Dakle napada mene. Moje ćutanje, znači priznavanje. Ja držim da se u sličnim prilikama nesmije ćutati ni 24 sata, ako se ima načina odbraniti, t.j. ako se ima lista. Dakle moje je ćutanje neopravdano i štetno za mene.

3) Do dva i po mjeseca su izbori u Crnoj Gori. Nijesam još siguran, ali mislim, da ću se kandidirati.²⁹ Taj mi članak bi bio od neobične koristi i u ovom pogledu. Ovo je dakle moje mišljenje. Ali, ubjeđen u Vaše prema meni najiskrenije prijateljstvo, ostavljam da Vi riješite kako hoćete i neću vam o ovoj stvari više govoriti. Moja žena i ja najiskrenije pozdravljamo Vašu gospođu i Vas

Vaš odani P. Plamenac

P. S. S jednom poštanskom kartom molim Vas izvijestiti me dali ste ovo pismo primili

P. Plamenac

9

**1928, 10. siječanj [Baden kraj Beča] – Petar Plamenac
Milanu Ćurčinu**

NSK Zagreb, R7446b, pismo 23.

Pismo. Rukopis. Orginal. Crnogorski jezik. Ćirilica.

Baden, 10. jan. 1928

Dragi gospodine Doktore,

Nijesam se, na žalost mogao ustaviti u Zagrebu prilikom mog povratka iz Beograda.

Držali su me – i mučili – u Ministarstvu financija sve do četvrtka do podne, tako da sam ostavio Beograd u 11 sati i 10 uveče

²⁹ Parlamentarni izbori su održani 11. rujna 1927. godine.

i stigao ovdje na Badnji dan u 9 ½ sati. Žao mi je bilo što se onu večer nijesmo vidjeli u Beogradu. Takođe samo bio zadržan u Predsjedništvu čekajući potpise nekog akta.

Našao sam ovdje ono pismo, koje sam predao zagrebačkom sudu. Vi mi rekoste, da je ono postalo sad bespredmetno. Žao mi je. Još mi bi žalije bilo, ako bi g. dr Hinković mislio, da sam to učinio naročito. Nijesam, vjerujte mi.

Već kad je Dr Vojnović mogao da odloži suđenje pozivajući nove svjedoke, ja mislim da g. Hinković može mene pozvati za svjedoka. Svjedoci Vojnovića neće (doći) sudu bar ne Marinković i Ninčić.

Ja mislim da se Vi na sudu možete poslužiti sa Marinkovićem protiv Vojnovića, a evo kako: jednog dana u razgovoru sa Cvetom Marinkovićem u Beogradu, ovaj mi reče: „god 1917 moj brat, kad je na Krfu zastupao Ministra unutarnjih djela htio je da otjera Vojnovića (sigurno pošto je doznao da je bio austrijski špijun), ali je u toliko dao ostavku“.

Vi bi trebali vidjet Cvetu koji vas mnogo poštuje i tražiti mu ovlaštenje da se sa ovim na sudu možete poslužiti. Stvar sa Ninčićem stoji ovako: Kod mene je bio u Beogradu g. Miloš Živković, nekad sa Vojnovićem sekretar pok. Kr. Nikole Upoznao sam Živkovića sa mojim napisom o Vojnoviću u „Novoj Evropi“ i sa pismom „Odboru“ kao odgovor g. Šurminu. Živković sarađuje u „Vreme“ g. Ninčića i on će u „Vreme“ da komentariše moj članak o Vojnoviću potencirajući izvjesne stvari. Poslije tog Živkovićevog komentara u „Vremenu“ listu Ninčića, ovaj nemože biti svjedok. Marinković neće da dođe da svjedoči u korist Vojnovića, za koga zna da je bio špijun Austrije za vrijeme rata.

Ja idem u Rim sjutra ili preksjutra da potpišem ugovor za jedan trgovački posao. Ustaviću se u Zagrebu jedan dan i doći u redakciju kod Vas. Vašoj gospođi, Vašoj dječici i Vama moja žena i ja želimo srećnu novu godinu.

Vaš odani P. Plamenac

**1929, 12. rujan [Baden kraj Beča] – Petar Plamenac
Milanu Ćurčinu**

NSK Zagreb, R7446b, pismo 28.

Pismo. Rukopis. Orginal. Crnogorski jezik. Ćirilica.

Baden bei Wien – 12. rujan 1929.

Dragi gospodine doktore,

Prije 15 dana prešao sam preko Zagreba za ovamo gdje sam hitao radi upisivanja moje dece u gimnaziju i drugih formalnosti, pa nijesam mogao ostati u Zagrebu ni jedan dan, što sam jako žalio. Želio sam se s Vama vidjeti. U Crnoj Gori sam prije toga bio punih šest mjeseci – od prvog marta.

Kad sam ovdje stigao pregledao sam- iako malo dockan - „Novu Evropu“ i bio frapiran s iznašanjima g. dra Topalovića u člancima „Kralj Nikola i Austrija“ od 11. juna 1929 i „Austrija i Crna Gora“ od 26. avgusta iste godine. Poslije ovog razgovarao sam s jednim mojim i Vašim ovdašnjim zajedničkim prijateljem i čudili smo se i tražili uzrok zbog koga ste u vašoj lijepoj Reviji pustili ove i ovake članke. Došli smo do zaključka, da drugog razloga ne može biti, do samo taj, da želite po pitanju afere o bombama izazvati polemiku, koja bi ovo pitanje na čistinu izvela. Ovo i slič i Vama, vašoj borbenosti i čestitosti. Ako je tako, ja vas molim da mi biste što prije odgovorili. Ja bih onda sam napisao jedan članak - ako je danas vrijeme da se sve kazati može. Ja sam bio najvažniji advokat u procesu o bombama: branio sam A. Radovića; muža sestre Kraljice Milene (...); Jovana Đonovića i dva druga i odmah posle odbrane udaljen iz službe (bio sam konzul u Skadru) od ministra inostranih dela g. Dra Tomanovića koji kaže da nije pripadao nijednoj stranci, a bio je ministar predsjednik 5 godina, - ne zbog toga što je to htio kralj N. već s toga što su to htjeli Mitar Martinović i Jovan Plamenac oba ministra uz dr. Laza, čija je bezakonja dr. Lazo pokrivao.

Dr. Lazo piše – svjesno ili nesvjesno neistinu. Evo slučaj s Masarykom: Ovaj pretresa sa dr. Lazom čitava tri sata aferu, dokazuje point par point nevinost onih što su bili na Cetinju, ne onih u Beogradu. Ovaj mi je sastanak sam dr. Lazo pričao poslije našeg izmirenja. Kad se dr. Lazo osjetio tučen na svim pozicijama kazao je Masaryku: „pa dobro, nek bude sve tako kako vi kažete, ali kao dokaz, potpuni dokaz, da su oni sa Cetinja znali za rad onih u Beogradu, dokaz je pisma pod markom (poštanskom) uhvaćeno na pismu Tomaševića (docnije komunističkog poslanika u Ustavotvornoj skupštini 1920 god.) đaka iz Karlovaca upućenog đaku iz cetinjske gimnazije“. Kad mi je dr. Lazo ovaj razgovor s Masarykom ispričao, ja sam se nasmijao i dodao: „Pisma pod markom je falsifikat prof. Br..... razrednog starješine dotičnog đaka: Ne bude li falsifikat ja primam da idem u tamnicu u Podgoricu. „Dr Lazo je probljedio i učutao se. Nije tražio da vidi kuvertu i falsifikat na kuverti, a pod markom.

Oni su još ostali tri godine u Podgorici. Dr Laza razlikuje od dr Luje samo onaj bokeški rukav; a da su s mora majstori, Lujo utoliko opasniji ukoliko je okretniji. Bombe su u Beogradu spremljene sa znanjem zvanične Srbije. Kad je Austrija to videla zatvorila je oči i puštila „braću“ da se kolju. Logična politika i vrlo opravdana.

Vas i vaše najsrdačnije pozdravlja Vaš Petar Plamenac.

11

**1932, 5. listopada [Baden kraj Beča] – Petar Plamenac
Milanu Ćurčinu**

NSK Zagreb, R7446b, pismo 36.

Pismo. Rukopis. Original. Crnogorski jezik. Ćirilica.

5. X. 1932. Vir-Pazar, Crna Gora

Dragi prijatelju,

Odavno Vam nijesam pisao. Izvinite me. Bio sam kao što će vam moj sestraić reći zauzet. Peselio sam se iz Badena ovdje, ima već pet mjeseci. Našao sam da je moj boravak u Badeno besci-

ljan od ovog časa, kad su se zbog studija moja đeca morala razdvojiti, koliko ću ostati vremena na mom selu, to još ne znam. Sve posljednje vrijeme upotrijebio sam u radu na popravku moga stana koji je već bio postao trošan i na postepenoj popravci moje imovine, koja je kroz dugi niz godina zapuštena ostala. Život ovdje, kao što možete pretpostavljati nije najprijatniji. U našim ovdašnjim krajevima vlada ne kriza nego nevolja za vas tamo teško pojmjljiva. Sve je ovdje demoralisano, niko nikome ništa ne vjeruje. Svak žali što je nekad učinio, čak i čuveni Daković. Svak je danas na petoj liniji na kojoj sam ja bio i ostao od god 1916. na ovamo.

Sad, kad budem sa stanom i namještajem bio gotov počeo ću da pišem moje doživljanje iz starih istorijskih dana i objavit ću ih ako mi dozvolite u vašoj „N.E“. Nešto, pak, ali vrlo malo i istodobno u „N.E“ i Cetinjskim „Zapisima“. Moja žena mi kaže da bi željela da Vas i gospođu Ćurčin sa djecom vidi ovdje kod nas iduće godine u sezoni grođa.

Moj sin Joko je još u Oxfordu, sad ulazi u treću godinu Oriel college. Ako dobije une premiere, kako oni onamo kažu, ostaće još dvije godine. Dok spremi doktorat i mogućnost da ostane i postane nastavnik u Oxfordu. Moj najmlađi Marko je ostao, dok svrši u gimnaziji Badenskoj.

Primate dragi moj prijatelju sa vašom uvaženom gospođom od strane moje žene i moje najiskrenije pozdrave

vaš Petar Plamenac.